

Golovics József¹:

Specifikusság, mint migrációs ellenőztönző: elmélet és egy rendezett logit modell tanulságai

Specificity as counterincentive of migration: theoretical approach and the teaching of an ordered logit model

Jelen tanulmányban a nemzetközi migráció hagyományos mikroökonómiai elméletét bővítjük ki a Williamson-féle specifikusság koncepciójával. Amellett érvelünk, hogy bizonyos hely- és kapcsolatspecifikus beruházások megléte komoly ellenőztönzőként szolgálhat az elvándorlásra. A specifikusság fogalmával így a korábbi gazdasági megközelítések horizontján kívül eső empirikus megfigyeléseket is magyarázni tudjuk, emellett pedig bizonyos, a migráció közgazdaságtani modelljeiben meglévő tényezőket helyezünk új megvilágításba. Feltevéseinket egy elméleti keretben vázoljuk fel, majd egyéni szintű migrációs potenciálra vonatkozó Eurobarometer adatok és egy rendezett logit modell segítségével empirikusan is teszteljük őket.

This paper integrates Williamson's concept of specificity into the neoclassical microeconomic theory of international migration. It is claimed that certain site specific and relationship specific investments may be substantial disincentives to migrate. Thus, the concept of specificity can interpret several empirical findings that remained unexplained in former economic models. Besides, it can shed a new light on standard factors of these models as well. These claims are outlined in a theoretical framework and tested empirically by using individual Eurobarometer migration intention data and an ordered logit model.

1. Bevezetés

A nemzetközi migráció a XX. század legfontosabb és legvitatottabb társadalmi, gazdasági, illetve közpolitikai kérdései közé tartozott, s napjainkban úgy tűnik, ez a XXI. században sem lesz másként. A nemzetközi vándorlás egy velünk élő jelenség, amely a társadalmi létezés legkülönbözőbb vetületeiben jelenik meg, így okainak, mozgatórugóinak megismerése és megértése joggal tart igényt a tudományos érdeklődésre.

Ezek magyarázatában a társadalomtudományok különböző ágai, így a közgazdaság-tudomány is jelentős eredményeket mutatott fel mind az elméletalkotás, mind az empiria terén [Golovics, 2019a; Massey és mtsai., 1993]. A különböző elméletek – így többek között a migráció mikro- és makroökonómiai megközelítése – tükrében nagyvonalakban jól beazonosítható, milyen tényezők motiválják az embereket az elvándorlásra. Az empirikus kutatások azonban számos olyan – „látszólag” nem anyagi jellegű –

¹ Golovics József egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem

Jelen kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.2-16-2017-00017 azonosítójú „Fenntartható, intelligens és befogadó regionális és városi modellek” című projekt keretében jött létre.

DOI: 10.14267/RETP2021.01.10

befolyásoló tényezőt is felsorakoztattak, amelyek túlmutatnak a neoklasszikus közgazdaságtani elméletek magyarázatain.

Jelen tanulmányban amellet érvelünk, hogy ezen tényezők is bevonhatók a migráció Sjaastad-féle [1962] mikroökonómiai – más néven humántőke-alapú – elméletébe. Álláspontunk szerint ez a Williamson-féle [1985; 2007] specifikkusság koncepciójával lehetséges: hipotézisünk szerint ugyanis a specifikus beruházások megléte csökkenti az elvándorlási hajlandóságot. Ennek alátámasztására egy elméleti keretet vázolunk fel, amelyet egyéni szintű migrációs hajlandóságra vonatkozó Eurobarometer adatok és egy rendezett (*ordered*) logit modell segítségével empirikusan is tesztelünk. Mindezzel újszerű közgazdasági magyarázatot adunk több olyan empirikusan igazolt befolyásoló tényezőnek, amelyeknek elméleti indoklása a közgazdaság-tudományon belül nem, csak más tudományterületek ismeretanyagában volt fellelhető. Emellet a specifikkusság fogalmával a gazdasági megközelítésekben már jelen lévő tényezők segítségével leírt hatásmechanizmusokhoz szolgálunk további adalékokkal, a humántőke specifikkusságának leírásával pedig magának a hagyományos humántőke-elméletnek is új dimenzióját világítjuk meg.

Tanulmányunk a továbbiakban öt szerkezeti egységre osztható. Jelen bevezetést követően témánk irodalmi előzményeit tekintjük át, amit elméleti keretünk felvázolása követ. Ezután bemutatjuk a felhasználásra kerülő adatbázist, illetve vizsgálatunk módszertanát, majd ismertetjük elemzésünk eredményeit. A tanulmányt végül a következtetések összegzésével zárjuk.

2. Irodalmi előzmények

A migráció mikroökonómiai, vagy más néven humántőke-elmélete Sjaastad [1962] munkájából indult ki, s alapvetése, hogy az egyén racionális aktorként gazdálkodik humántőkéjével. A migráció is egyfajta beruházás az egyén humántőkéjébe, amely költségekkel jár ugyan (költözés költségei, lelki költségek stb.), de a magasabb külföldi megtérülés révén hasznokat hozhat (magasabb jövedelem, jobb életkörülmények stb.). Ennek megfelelően a potenciális migráns költség-haszon kalkuláció révén hozza meg a döntését, s akkor választja az elvándorlást, ha az nettó hasznosságnövekedéssel jár számára (az irányzatról további részletes áttekintést ad DaVanzo [1981a]).

A mikroszintű migrációs elméletek tárgyalásakor több szerző is használja a helyszín-specifikus tőke fogalmát, s ezek jelentéstartalma rokonítható jelen tanulmányéval, ugyanakkor lényeges különbségek is megfigyelhetők közöttük. DaVanzo [1981a; 1981b] rendre a már említett humántőke-elmélet alapvetéseiről ad áttekintést, illetve a korábbi migrációs tapasztalatok ismételt elvándorlásban betöltött szerepét tárgyalja. Ezen vonatkozásokban a helyszín-specifikus tőkét az elvándorlás költségei között említi, s megfogalmazza, hogy specifikkusságából fakadóan e tőke értéke csökken a kivándorlással. Jelen tanulmányhoz hasonlóan tehát DaVanzo is közgazdasági terminusként hivatkozik e tényezőre, de azt nem a Williamson-féle fogalomrendszerben teszi.

Haug [2008] a szociológiából gyökereztetve, a Granovetter-féle [1985] beágyazottság, illetve a Coleman-féle [1988] társadalmi tőke elméletére alapozva használja a helyszín-specifikus tőke fogalmát, hangsúlyozza, hogy az az adott helyen történő együttműködések tudja elősegíteni. Mivel az ilyen társadalmi tőke kialakulásának és közvetítésének a migrációs hálózatok adhatnak táptalajt, ezért munkájában az utóbbiak hatását vizsgálja az elvándorlási döntésekre. Eredményei azt mutatják, hogy a célterületen – főként a migrációs hálózat, illetve a már ott élő bevándorlók révén – meglévő helyszín-specifikus tőke ösztönözi tud a további migrációra, az ott tartózkodás idején kialakított társadalmi kapcsolatok pedig a visszatérés valószínűségét tudják csökkenteni. Haug munkája tehát a jelen

tanulmányban foglaltakhoz hasonló hatásmechanizmust vázol fel, azonban szociológiai megközelítésmódja, illetve a célországbeli kapcsolatokra vonatkozó fókuszja eltér az általunk tárgyaltaktól.

Mulder és Wagner [2012] a válás utáni költözések kapcsán tárgyalják a helyspecifikus tőke szerepét. Megnyilvánulási formájaként a lakóhely körzetében kialakult hálózatokat említik, amelyek egyfajta kötelékként jelennek meg a költözést fontolgató személyek számára. Empirikus fókuszú munkájukban azonban a fogalmat inkább példák segítségével (adott helyen töltött gyermekkor, ingatlanulajdonlás) vezetik be, s mélyebb elméleti megalapozást nem adnak neki.

Kiemelendő továbbá, hogy Sjaastad [1962] a humántőke-elmélet alapmodelljében az életkor szerepének tárgyalásakor egy a specifikus beruházások „működésére” hasonlító mechanizmust is említ, noha értelemszerűen nem nevezi így a jelenséget. Mint írja, a fiatalabb személyek munkaerőpiacon hasznosítható tudása jobbra a formális oktatásból származó ismeretekből áll, s az adott szakmára jellemző sajátos, tapasztalattal szerzett tudás náluk csak kisebb mértékben jelenik meg. Ez pedig a humántőkét külföldön is jobban hasznosíthatóvá teszi.

Ezzel párhuzamosan az empirikus vizsgálatokból is kirajzolódik, hogy bizonyos helyhez kötő tényezők – amelyeket jelen tanulmányban specifikussággal bíró kapcsolatokként fogunk azonosítani – érdemben csökkentik az elvándorlási hajlandóságot (lásd például Fouarge és Ester [2008]; Zaiceva és Zimmermann [2008]). Ilyen lehet például az ingatlanulajdonlás vagy a házastársi kapcsolat megléte, ám ennek okaira az említett munkák komplex közgazdaságtani magyarázattal nem szolgáltak.

A Williamson-féle specifikusság fogalmát Mike [2008; 2012] használta jelen tanulmány témájához köthető összefüggésben. Mike a föderalizmus gazdaságtani irodalmába ágyazva, EU-s kontextusban vizsgálta a Hirschman-féle [1995] kivonulás-tiltakozás-hűség trilemma alkalmazhatóságát. Fogalomrendszerében a hirschmani kivonulás terminusát feleltette meg a más országba való áttelepülésnek. Ebben a keretben a politikai közösséghez fűződő hűség kapcsán – annak egy lehetséges forrásaként – tárgyalta, hogy a specifikus beruházások léte miként hat a kivonulási és tiltakozási alternatívákra. A kapcsolódási pontok ellenére azonban Mike a föderalizmus irodalmán belül, s nem migrációelméleti megközelítésben elemezte mindezt. Így, bár jelen tanulmányban építünk a gondolataira, fókuszpontunk alapvetően eltér az ő munkájától.

Összességében tehát átfogó közgazdasági elmélet még nem született a specifikusság migrációs hajlandóságban betöltött szerepére vonatkozóan. Jelen tanulmányban ennek megalkotására teszünk kísérletet.

3. Elméleti keret

Megközelítésünk a migráció hagyományos humántőke-elméletére épül, s azt egészítjük ki, illetve módosítjuk a Williamson-féle [1985] új intézményi közgazdaságtani koncepcióval. A modell szereplője így – összhangban Williamson viselkedési előfeltevéseivel – egy olyan egyén, aki szándékai szerint racionális ugyan, ám ténylegesen csak korlátozottan az [Simon, 1997]. Ennek megfelelően a migrációs döntés meghozatalakor értékeli és összehasonlítja az elvándorlással, illetve a helyben maradással járó költségeket és hasznokat, s a számára legjobbnak tűnő alternatívát választja. Ez azonban nem esik egybe szükségszerűen az objektív legjobbal, mivel korlátozott racionalitásából fakadóan az opciókról való informálódásban súlyos – tranzakciós költségekkel járó – korlátokba ütközik.

Döntésében humántőkének hazai és külföldi – piaci és nem piaci – „hasznosíthatóságán” túl az idioszinkrázia is fontos szerepet játszik. Így a hagyományos – többnyire anyagi formában is kifejezhető –

tényezők, tehát a hazai és külföldi bérek, életkörülmények, adó-közjóság kombinációk, illetve költözéssel járó terhek mellett a specifikus beruházásaival is érdemben számol.

A specifikusság fogalma arra utal, hogy egy eszköz milyen mértékben csoportosítható át egy alternatív használatra vagy alternatív használóhoz anélkül, hogy veszítene produktív értékéből [Williamson, 1991]. Ennek megfelelően a specifikus beruházások definíció szerint olyan eszközöket hoznak létre, „amelyek értéke jóval nagyobb egy adott felhasználásban vagy kapcsolatban, mint a következő legjobb alternatíva esetén” [Milgrom és Roberts, 2005:788].

Williamson [1985] hagyományosan a specifikus beruházások négy fajtáját különböztette meg: (i) a specifikus fizikai eszköz, (ii) a specifikus humán tőke, (iii) a specifikus helyszín és (iv) a dedikált eszköz.² A specifikus fizikai eszközre egy különleges gép szolgálhat példaként, amely csak egy adott partner számára hasznosítható produktumot gyárt. Specifikus humán tőkére példa lehet egy adott munkakörben tapasztalással megszerzett, más munkakörbe azonban át nem vihető tudás. A helyszín specifikusságát a partner közelsége adhatja, például egy – az alacsony logisztikai költségek kihasználását elősegítő – közvetlenül a partner szomszédságába épített üzem esetén. Dedikált eszközök alatt olyan tételeket értünk, amelyek önmagukban nem lennének specifikusak, de az adott partnernek szánt nagy mennyiségű megvásárlásuk vagy előállításuk révén mégis relációs specifikussá válnak. Ezeknek a specifikus beruházásoknak azért van jelentősége a gazdasági működésben, mert a nehézkes alternatív hasznosíthatóság miatt az érintett felek érdekeltnek lesznek a hosszú távú kapcsolat fenntartásában, ennek hiányában ugyanis a specifikus eszközre fordított kiadások elsüllyedt költségé válnának.

A specifikus beruházások léte tehát képes hozzákötni az azokat meghozó gazdasági szereplőket egy adott partnerhez. Ennek pedig álláspontunk szerint a migráció kapcsán is jelentősége lehet. Az emberek ugyanis nemcsak egy üzleti partner, hanem lakhelyük, országuk „irányába” is eszközölhetnek specifikus beruházásokat, ráadásul nem is elenyésző mértékben [Furubotn és Richter, 2005]. Ezeket Mike [2008; 2012] országspecifikus beruházásoknak nevezi, s jellemzőjük, hogy olyan eszközöket hoznak létre, amelyek más országban már kevéssé értékesek. Álláspontja szerint valójában minden ember humántőkéjének egy jelentős része országspecifikus. Ilyen lehet a jogrend, a nemzeti kultúra, a helyi szokások vagy akár csak az olcsó boltok hollétének az ismerete, de ide sorolható maga a nyelvtudás is. Emellett az is fontos, hogy az ember mindennapi élete során – legyen szó magánéletről vagy üzletről – számos olyan kapcsolatot épít ki, amelybe specifikus beruházást eszközöl, így azok az idioszinkrázia logikájának megfelelően bizonyos mértékben helyhez kötik. Ezen specifikus beruházások meghozatala azonban nem feltétlenül tudatos vagy akaratlagos: inkább csak az emberi „megismerés és együttműködés” „melléktermékeinek” tekinthetők [Mike, 2008:7].

Az tehát, hogy az egyén humántőkéjének egy része – természetes életviteléből fakadóan – hely-, illetve országspecifikus, álláspontunk szerint a migrációs döntés meghozatalakor is fontos. Az adott országon belüli személyes és üzleti kapcsolatok kiépítésére, valamint a helyi jellemzők megismerésére fordított erőforrások ugyanis az elvándorlással elsüllyedt költségként jelentkeznek a migráns számára. Kiemelendő persze, hogy az elsüllyedt költségeknek a standard közgazdaságtani logika szerint nem kellene szerepet játszaniuk a racionális aktorok döntéseiben. A viselkedési közgazdaságtan eredményei azonban rendre azt mutatják, hogy ez nem így van. A gazdasági szereplők amellet, hogy figyelembe veszik az elsüllyedt költségeket a kalkulációjukban, hajlamosak szisztematikusan felül is becsülni a szerepüket, s ez gyakran egyfajta különös ragaszkodást eredményez az érintett jószággal szemben [Arkes és Blumer, 1985; Hámori, 1998; Thaler, 2016].

² E kategorizálást később a márkanévből eredő tőke és az időbeli specifikusság fogalmával egészítette ki [Williamson, 1991].

A specifikus beruházások megléte, és az esetleges migráció révén történő „hátrahagyásuk” nyomán jelentkező elsüllyedt költség-hatás ezért a kivándorlással szemben is érdemi ellenősztonzó lehet, főként egy korlátozott racionalitású aktor számára. Utóbbi költség-haszon számításában ugyanis ezek akár felülreprezentált súllyal is megjelenhetnek a kivándorlási alternatíva kifizetésében. Így a döntés egyik fő szempontja lehet, hogy az egyén milyen és mennyi országspecifikus beruházással rendelkezik. Mindezek alapján azt várjuk, hogy a jelentősebb mennyiségű specifikus eszközzel (beleértve ebbe a humán tőkét és az idioszinkrázia egyéb megjelenési formáit) rendelkező személyek ceteris paribus kisebb hajlandóságot mutatnak az elvándorlásra.

4. Adatok és módszer

Az elméleti keretben megfogalmazottakat empirikus úton is teszteljük. Ehhez az Eurobarometer 73.3 (Mar-Apr 2010) hullámából származó kérdőíves adatokat használunk [European Commission, 2012]. Az adatbázis egyedi adatokat tárol, így vizsgálatunk is mikroszintű lesz. A survey, melyet az Európai Unió mind a 27 akkori tagállamában egységes módszertannal, országonként körülbelül 1000-1000 fős reprezentatív mintán vettek fel (összesen 26.602 fő), tartalmazott egy nemzetközi vándorlásra fókuszáló tematikus blokkot, illetve számos olyan kérdést, amelyek válaszait a specifikus beruházások proxy változóiként tudunk felhasználni.

A mintán további szűrést nem hajtottunk végre. Bár szólhattak volna érvek amellett, hogy vizsgálatunkat csak egy „releváns népességre” [Sik, 2018:111] vonatkozó almintán végezzük el, kiszűrve ezáltal bizonyos, migrációra kevésbé képes vagy hajlandó csoportokat (például idősek, iskolázatlanok), ez ellentétben állt volna tanulmányunk céljával. A specifikus beruházások koncepciójának beemelésével ugyanis arra is választ kívánunk adni, hogy mi teheti „irrelevánssá” e csoportokat a migráció szempontjából. Így ezen jellemzőket – a megfelelő elméleti magyarázatok felvázolása után – magyarázóváltozóként szerepeltetjük majd az empirikus specifikációban.

Empirikus vizsgálatunkban ezen adatbázis segítségével vizsgáljuk, hogy mely tényezők vannak szignifikáns hatással az egyén elvándorlási hajlandóságára. Ugyan a vándorlási hajlandóságra vonatkozó információk nem egyenlők a tényleges migrációval, előbbieket használata megfelel felvetéseink tesztelésére. A migrációs szándék megfogalmazódásának befolyásoló tényezői ugyanis rendkívül hasonlóak a tényleges elvándorláséihoz [Sik és Szeitl, 2016], s az előbbiekre vonatkozó adatok számos pozitív vonással rendelkeznek, amelyekkel a tényleges migrációs adatok nem (részletesen lásd Golovics [2019b]), így használatuk bevett gyakorlatnak számít a migrációkutatásban [Golovics, 2019a; Zaiceva és Zimmermann, 2008].

Vizsgálatunk eredményváltozójának előállításához a kérdőív QB8 kérdését használtuk fel, amely így szólt: „Mit gondol, mennyire valószínű, hogy az elkövetkező tíz évben egy másik országba költözik?”. A válaszadók a „Nagyon valószínű”, „Inkább valószínű”, „Nem nagyon valószínű”, „Egyáltalán nem valószínű”, „Nem tudom/Nem válaszolok” opciók valamelyikét jelölhették meg. Ebből a *Migr* eredményváltozót képeztük úgy, hogy a diszkrét, ám sorrendiségükben értelmezhető válaszlehetőségeket rendre a 3, 2, 1, 0 értékekkel jelöltük, a „Nem tudom/Nem válaszolok” opciót pedig hiányzó értéként kezeltük.

Az országspecifikusság, a specifikus beruházások meglétének proxy változóiként több, a migrációkutatásban korábban már használt tényezőt azonosítunk. Az egyén humántőkéjének az emberi megismerés és együttműködés révén specifikussá váló részének aránya általánosságban persze aligha mérhető, s ezen mértéknek a személyek közötti összehasonlíthatósága is igencsak kérdéses. Mindazonáltal

néhány fontos – és nem utolsósorban jól mérhető – szempont kiemelhető e tárgykörben. Ilyen az egyén idegennyelv-ismerete. Levonható ugyanis a következtetés, hogy az idegen nyelve(ke)t beszélő emberek humántőkéje kevésbé országspecifikus, aminek eredményeként külföldön is nagyobb valószínűséggel találnak munkát, így tőlük nagyobb elvándorlási hajlandóságot várhatunk.³ Ennek tesztelésére a kérdőív QB6 kérdését használjuk, amely arra irányult, hogy a válaszadó az anyanyelvén kívül beszél-e folyékonyan még legalább egy nyelvet. A válaszokból a *Nyelv* dummy-t képeztük. A másik kiemelendő szempont az egyén kora. Természetes ugyanis, hogy az ember életkora előrehaladtával egyre több ilyen, megismeréshez és együttműködéshez kapcsolódó specifikus beruházást eszközöl. Ez pedig azt implikálja, hogy az idősebb emberek várhatóan ceteris paribus kisebb elvándorlási hajlandóságot mutatnak. Mindez összhangban van a humántőke-elmélet hagyományos predikciójával, amely ugyanezt azzal magyarázza, hogy a migráció várható hasznai az idősebbek számára várhatóan csak rövidebb időhorizonton realizálódnak majd.⁴ Ennek megfelelően modellünkben szerepeltetjük a *Kor* változót, amelyhez a kérdőív D11, életkorra vonatkozó kérdését használtuk fel.

Noha az általános emberi kapcsolatok relációs-specifikus vonásait már érintettük, érdemes külön kitérni a személyes, családi kapcsolatokra, kötődésekre is. Ben-Porath [1980] alapján Williamson [2007] is utal a családi kapcsolatok idioszinkratikus jellegére, s intuitíve sem tagadható, hogy a család intézményének felépítése és fenntartása jelentős specifikus beruházásokat igényel az érintettektől. Ebből kifolyólag a családi kötelékben – akár egy közös háztartásban lakó partnerrel, akár házastárssal együtt – élő személyektől, illetve a gyermekesektől a relációs-specifikusság partnerhez kötő tulajdonsága alapján kisebb elvándorlási hajlandóságot várhatunk, mint az egyedülállóktól és a gyermektelenektől.⁵ Ennek megfelelően empirikus specifikációinkban szerepeltetjük a *Partnerrel él*, *Egyedülálló*, *Elvált*, *Özvegy* és *Házas* dummykat, amelyeket a kérdőív D7 kérdésre adott válaszok alapján kaptunk.⁶ A saját háztartásban élő 15 év alatti gyermekek számát a *Gyermek* változó jelöli, amelyet a D40b és D40c kérdésekre adott válaszok segítségével állítottunk elő.

A specifikusság kapcsán érdemes az emberek munkaviszonyát is figyelembe venni. Golovics [2019a] áttekintéséből kirajzolódott, hogy a munkahellyel rendelkező személyek ceteris paribus kisebb elvándorlási kedvet mutatnak, mint a munkanélküliek. Ez alapvetően a keresetekkel magyarázható: előbbiek jövedelme pozitív összegű, amely nemcsak a nullánál, hanem nagy valószínűséggel a munkanélküli járadéknál is magasabb. Így a kivándorlásból származó várható nettó haszon lényegesen nagyobb lehet a munkaviszonnyal nem rendelkezők számára.⁷ A specifikusság jelensége azonban ezen empirikus tény magyarázatához is további adalékkal szolgálhat. Williamson [2007] és Mike [2008] is hivatkozik Polanyi [1962] gondolataira a specifikus humántőke tárgyalása kapcsán (s mint azt jeleztük, ez a motívum

³ Jóllehet az idegennyelv-tudás a migráció tranzakciós költségeit is csökkenti, ami ugyancsak ösztönző hatással bírhat, jelen tanulmány céljával összhangban itt ezt elsősorban a humántőke országspecifikusságának indikátoraként kezeljük.

⁴ Azzal, hogy tanulmányunkban a specifikusságra helyezük a hangsúlyt, természetesen nem ezen neoklasszikus összefüggés jelentőségét kívánjuk kisebbiteni, hanem azt elfogadva és kiegészítve további magyarázó erővel bíró adalékkal szolgálunk hozzá.

⁵ Kiemelendő persze, hogy a relációs-specifikusság ezen hatása csak abban az esetben jelentkezik, ha a családtagok nem vándorolnak el az egyénnel együtt. Ez esetben azonban a családtagok – azon túl, hogy költözésük hagyományos költség-haszon elemzésben is megjelenő költségessége révén eleve csökkenthetik az elvándorlás valószínűségét – saját, „magukkal hozott” egyéb specifikus beruházásai befolyásolhatják az egyén döntését.

⁶ Az egyéb spontán válaszokat adók esetén a dummyk értékeit hiányzó értékkel helyettesítettük.

⁷ Itt kiemelendő, hogy noha a munkanélküliség növelheti a migrációs hajlandóságot, az arra vonatkozó képességeket – a pénzügyi erőforrások hiányában – csökkentheti. Erről, a migrációs szándékok és képességek összefüggéséről Carling és Schewel [2018] ad áttekintést. Mint jelzik, a képességek hiánya gyakran eredményezheti azt, hogy a meglévő migrációs szándékok végül nem valósulnak meg. Ennek tükrében, mivel jelen tanulmányban hajlandósági adatokkal dolgozunk, hangsúlyozandó, hogy eredményeink robusztussága további, tényleges vándorlási adatokat használó teszteknek is alávethető, amelyek egyúttal a hivatkozott szerzők gondolataihoz is visszacsatolást nyújthatnak.

Sjaastadnál [1962] is megjelent): a munkavégzés során az ember olyan személyes tudásra, képességekre és szakértelemre tesz szert, amelyek gyakran nem vihetők át más munkakörbe vagy munkaadóhoz. Az ezek elsajátítására fordított erőforrások az elvándorlás esetén ugyancsak elsüllyedt költségként jelentkezhetnek. Ez pedig újabb magyarázattal szolgálhat arra, hogy az ilyen, a fennálló munkaviszonyhoz vagy munkakörhöz kötő személyes tudással aktuálisan nem rendelkező munkanélküliek ceteris paribus miért lehetnek hajlamosabbak a migrációra. Mindezek alapján modellünkben kontrollálni fogunk az egyén munkaerőpiaci státuszára is a *Dolgozik*, *Munkanélküli*, *Nyugdíjas*, *Tanuló* dummyk segítségével. Ezeket a D15a kérdésre adott válaszokból nyertük. A tanulók esetében nagyobb migrációs hajlandóságra számítunk, tekintve, hogy esetükben még gyakorlatilag egyáltalán nem beszélhetünk ilyen specifikus, munkában szerzett tudásról. Ezzel szemben a nyugdíjas léttel számos olyan (például egészségügyi, kényelmi vagy akár pénzügyi) hely-, illetve relációs specifikus beruházás jár, amelyek alapján tőlük kisebb elvándorlási hajlandóságot várunk.

Az egyén lakóhelyének típusa, s ennek migrációs hajlandóságra gyakorolt hatása ugyancsak összefüggésben állhat a specifikusság jelenségével. A nagyvárosok lakói általában hajlamosabbak külföldre vándorolni, mint a kisebb településeken, illetve vidéki környezetben élők. Ezt a szociológiai ihletésű irodalmak leginkább a granovetteri (1985) beágyazottság fogalmával, illetve azzal tudják magyarázni, hogy „a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerő-piaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének” [Sik és Örkény, 2003:190]. Az urbánus életvitelt gyakran a személytelenség, az individualizmus jellemzi, míg vidéken a falvak és kisvárosok mindennapjaiban a személyes kapcsolatok dominánsabbak, s a kollektivisták szemlélet is jobban megfigyelhető. A falusi és kisvárosi emberek életvitele tehát beágyazottabb a helyi közösségi életbe. Mindez pedig a specifikusság fogalmával is összecseng. A beágyazottsághoz, a helyben szükséges kapcsolatok kialakításához ugyanis a fentiekben tárgyaltak szerinti specifikus beruházások megtételére van szükség. Ez ugyancsak ahhoz a következtetéshez vezet, hogy mivel a vidéken élők ceteris paribus több – a beágyazottsághoz szükséges – specifikus beruházást eszközölnek, ezért az elvándorlási hajlandóságuk is kisebb lehet, mint a nagyvárosiaké. Mindezt a kérdőívnek a válaszadó lakhelyére vonatkozó D25 kérdéséből képzett *Falu*, *Kisváros* és *Nagyváros* dummyk segítségével emeljük be modellünkbe.

Ezeket túlmenően az emberek közvetlenül is eszközölhetnek specifikus beruházásokat. Ennek példája lehet az, ha valaki saját ingatlanral rendelkezik, amelynek más helyre, más országba költözés esetén a saját szempontjából vett – használatból eredő – értéke értelem szerűen kisebb. Természetesen a tulajdonolt ingatlan értékesíthető, ám az mindenképp tranzakciós költséggel jár, ami az aktuális ingatlanpiaci viszonyok függvényében akár igen jelentős is lehet. Ezáltal az ingatlanra fordított ár ténylegesen nem válik elsüllyedt költségé (kivéve persze, ha a piaci viszonyok miatt a bekerülési költségnél alacsonyabb áron kell megválnia tőle), de az ingatlan használati funkcióját már nem tölti be a kivándorló számára. Ez pedig épp elegendő lehet egy korlátozottan racionális aktor számára ahhoz, hogy ingatlantulajdonosként kisebb valószínűséggel válassza a migráció alternatíváját. Ezt a feltevést a kérdőív saját tulajdonú ingatlanra (jelzőloggal terhelt vagy nélküli) vonatkozó D46 kérdése alapján az *Ingatlan* dummy segítségével teszteljük.

A fentiekben túl modellünkben szerepeltetünk további olyan kontrollváltozókat, amelyek a migrációs elméletek, valamint a korábbi empirikus vizsgálatok jelentős része alapján érdemben befolyásolják migrációs hajlandóságot (ezekről áttekintést ad Golovics [2019a]).⁸ Így kontrollálunk arra, hogy az egyén rendelkezik-e valamilyen migrációs hálózattal, ami növelheti az elvándorlás valószínűségét. Ennek

⁸ A magyarázó változók listájának kialakításában például Zaiceva és Zimmermann [2008] munkája szolgálhat benchmarkként.

megfelelően a kérdőív QB6 kérdései alapján mérjük, hogy a válaszadónak vannak-e közeli rokonai, illetve barátai, akik külföldön élnek; ő maga dolgozott-e már külföldön három hónapnál tovább; járt-e iskolába vagy tanult-e már külföldön legalább egy szemeszteren keresztül; egyéb okokból élt-e már külföldön legalább három hónapon át; szabadáságát/hétvégéit szokta-e rendszeresen külföldön tölteni. Az ezekre vonatkozó pozitív válaszokat a *Hálózat* dummy segítségével emeljük be a modellbe. Az infokommunikációs technológia vívmányainak használata ugyancsak csökkentheti a kivándorlás tranzakciós költségeit, ezért erre a tényezőre az *Internet* változó segítségével kontrollálunk. Ezt a kérdőív otthoni internethasználat gyakoriságára vonatkozó D62 kérdése alapján a következő kódolás szerint képeztük: „Minden nap vagy majdnem minden nap” – 6; „Hetente kétszer vagy háromszor” – 5; „Körülbelül hetente egyszer” – 4; „Havonta kétszer vagy háromszor” – 3; „Ritkábban” – 2; „Soha” – 1; „Nincs internethozzáféérésem” (spontán válasz) – 0. További kontrollváltozóink közül a *Nem* az egyén nemére utal (0 – Nő, 1 – Férfi), a képzettséget, humántőke hasznosíthatóságát proxyzó *Iskola* pedig azt írja le, hogy a válaszadó hány éves korában fejezte be a nappali rendszerű oktatást.⁹ Az egyén anyagi helyzetére az *Anyagi* változó segítségével kontrollálunk. Ezt a kérdőív D60 kérdése alapján képeztük, amely arra vonatkozott, hogy a válaszadónak az elmúlt év során voltak-e problémái a számlafizetéssel hónap végén („Az esetek többségében” – 2; „Néha” – 1; „Szinte soha/Soha” – 0).

Annak becslésére, hogy az eddigiekben felsorolt magyarázó változók milyen hatással vannak az elvándorlási hajlandóság alakítására, rendezett (*ordered*) logit modellt használunk. A modellválasztást az eredményváltozó természete indokolja – tekintve, hogy egy négy diszkrét, ám sorrendiségében értelmezhető kimenettel rendelkező változóról van szó [Wooldridge, 2010]. A becslését követően először a modell együtthatóit közöljük, amely a változók általános szignifikanciájáról ad összefoglalást, valamint az eredményváltozó egyes kimeneteihez becsült konstansok kapcsán ahhoz is visszacsatolást nyújt, hogy helyes döntés volt-e az elvándorlás valószínűsége kapcsán a specifikációnkban szereplő kategorizálást használni. Ezt követően közöljük a modellnek az eredményváltozó különböző kimenetelei szerinti marginális hatásait, amelyek segítségével arról is információt kapunk, hogy a specifikusság egyes megnyilvánulási formái a kivándorlásról való gondolkodás mely „szintjén” bírnak nagyobb, illetve kisebb hatással.

5. Eredmények

Az empirikus teszt eredményei megfelelnek várakozásainknak. Ahogyan az 1. táblázatban látható, a változók megfelelő előjellel szerepelnek a becslésben, s egy kivétellel erősen szignifikáns hatást jeleznek.

⁹ Azok esetében, akik az adatfelvétel időpontjában még tanultak, ezt a számot a korukkal helyettesítettük, azokhoz pedig, akik válaszuk szerint nem vettek részt soha formális oktatásban, a 0 értéket rendeltük.

1. táblázat: A migrációs hajlandóságot meghatározó tényezők az EU állampolgárai körében (2010). A rendezett (ordered) logit modell együtthatói

Hálózat	0.959***	(0.0365)
Internet	0.0989***	(0.00786)
Nyelv	0.596***	(0.0332)
Ingatlan	-0.286***	(0.0354)
Partnerrel él	0.241***	(0.0501)
Egyedülálló	0.324***	(0.0460)
Elvált	0.421***	(0.0588)
Özvegy	-0.0164	(0.0933)
	-	
Gyermekek	0.0868***	(0.0179)
Nem	0.281***	(0.0311)
	-	
Kor	0.0430***	(0.00164)
Kisváros	0.212***	(0.0369)
Nagyváros	0.223***	(0.0390)
Iskola	0.0329***	(0.00325)
Munkanélküli	0.121***	(0.0433)
Nyugdíjas	-0.468***	(0.0592)
Tanuló	0.365***	(0.0595)
Anyagi	0.255***	(0.0247)
Konstans1	1.065***	(0.109)
Konstans2	2.725***	(0.111)
Konstans3	4.284***	(0.116)
N	24,451	
Pszeudo R-négyzet	0.186	

Standard hibák

zárójelben

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Referenciacsoportok: Házasság, Falu,

Foglalkoztatott

Adatok forrása: European Commission [2012]

Az idegen nyelvet beszélő, azaz kevésbé országspecifikus humántőkével rendelkező személyek nagyobb, míg a helyspecifikus tulajdonnal, ingatlannal rendelkezők kisebb elvándorlási hajlandóságot mutatnak. A család kapcsolatspecifikus vonatkozásai ugyancsak megmutatkoznak: az intézményesítetlen párkapcsolatban élők, az egyedülállók, s az elváltak egyaránt nagyobb migrációs potenciállal bírnak, mint a házasságban élők. Egyedül az özvegyek kivándorlási szándékai nem mutatnak szignifikáns különbséget az utóbbiakéhoz képest. Emellett a gyermekszám növekedésével párhuzamosan csökken a mintában szereplők elvándorlási kedve. Az életkor emelkedése kapcsán – összhangban mind a hagyományos

humántőke-elmélet, mind az általunk megfogalmazott helyspecifikusság implikációival – ugyancsak ez figyelhető meg. A lakhellyel kapcsolatos feltevéseink szintén igazolódtak: mind a kisvárosok, mind a nagyvárosok lakói hajlamosabbak az elvándorlásra, mint a több idioszinkratikus kapcsolattal átszótt közeget biztosító falvak polgárai. A specifikusság helyhez kötő ereje emellett a munkaerőpiaci státusz kapcsán is megmutatkozott: a munkakörhöz kapcsolódó specifikus tudással nem rendelkező munkanélküliek és a tanulók szignifikánsan nagyobb elvándorlási hajlandóságot mutattak a foglalkoztatottaknál. Utóbbiaknál csak a nyugdíjasok bizonyultak immobilisebbnek. Mindezen túl modellünk további kontrollváltozói (*Hálózat, Internet, Nem, Iskola*) a migráció hagyományos megközelítésének implikációi szerinti előjellel, s erős szignifikanciával szerepelnek a modellben. Az eredményváltozó különböző kimeneteihez tartozó konstansok alacsony standard hibái arra is rámutattak, hogy helyes volt ezen négyfokozatú skála használata a rendezett logit modellben.

Ennek megfelelően áttekintjük a rendezett logit modellnek az eredményváltozó különböző kimenetei szerinti marginális hatásait is. Ezek összefoglalása a 2. táblázatban található.

2. táblázat: A migrációs hajlandóságot meghatározó tényezők az EU állampolgárai körében (2010). A rendezett (ordered) logit modell marginális hatásai az eredményváltozó különböző kimenetei szerint

	Migr=0	Migr=1	Migr=2	Migr=3
Hálózat	-0.163*** (0.00574)	0.116*** (0.00426)	0.0360*** (0.00147)	0.0108*** (0.000544)
Internet	-0.0179*** (0.00142)	0.0127*** (0.00101)	0.00402*** (0.000327)	0.00120*** (0.000104)
Nyelv	-0.109*** (0.00616)	0.0768*** (0.00435)	0.0250*** (0.00153)	0.00754*** (0.000517)
Ingatlan	0.0539*** (0.00691)	-0.0377*** (0.00478)	-0.0124*** (0.00166)	-0.00375*** (0.000517)
Partnerrel él	-0.0458*** (0.00998)	0.0319*** (0.00685)	0.0107*** (0.00242)	0.00323*** (0.000747)
Egyedülálló	-0.0616*** (0.00919)	0.0429*** (0.00630)	0.0144*** (0.00225)	0.00435*** (0.000702)
Elvált	-0.0831*** (0.0125)	0.0570*** (0.00828)	0.0200*** (0.00324)	0.00612*** (0.00104)
Özvegy	0.00296 (0.0168)	-0.00210 (0.0119)	-0.000662 (0.00375)	-0.000198 (0.00112)
Gyermek	0.0157*** (0.00324)	-0.0111*** (0.00230)	0.00353*** (0.000731)	-0.00105*** (0.000220)
Nem	-0.0512*** (0.00570)	0.0362*** (0.00403)	0.0116*** (0.00132)	0.00346*** (0.000409)
Kor	0.00778*** (0.000294)	0.00551*** (0.000218)	0.00175*** (7.41e-05)	0.000522*** (2.71e-05)
Kisváros	-0.0391*** (0.00689)	0.0275*** (0.00484)	0.00887*** (0.00159)	0.00266*** (0.000487)
Nagyváros	-0.0414*** (0.00742)	0.0291*** (0.00518)	0.00945*** (0.00174)	0.00284*** (0.000533)
Iskola	0.00596*** (0.000586)	0.00422*** (0.000418)	0.00134*** (0.000134)	0.000400*** (4.18e-05)
Munkanélküli	-0.0224*** (0.00817)	0.0158*** (0.00571)	0.00509*** (0.00189)	0.00153*** (0.000571)
Nyugdíjas	0.0805*** (0.00952)	-0.0576*** (0.00691)	-0.0176*** (0.00207)	-0.00522*** (0.000632)
Tanuló	-0.0713*** (0.0125)	0.0492*** (0.00839)	0.0170*** (0.00319)	0.00519*** (0.000999)
Anyagi	-0.0461*** (0.00447)	0.0327*** (0.00319)	0.0103*** (0.00102)	0.00309*** (0.000318)
N	24,451	24,451	24,451	24,451
Pszeudo R-négyzet	0.186	0.186	0.186	0.186

Standard hibák zárójelben

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Referenciacsoportok: Házaspár, Foglalkoztatott

Adatok forrása: European Commission [2012]

Az eredmények azt mutatják, hogy a befolyásoló tényezők hatásában éles cezúra a kivándorlási hajlandóságra adott „Egyáltalán nem valószínű” opció s az összes többi válaszlehetőség között van. A többi mellett az idioszinkrázia proxy változóira fókuszálva ez arra enged következtetni, hogy a specifikus beruházások megléte elsősorban annak a valószínűségét csökkenti leginkább, hogy a kivándorlási szándék egyáltalán felmerüljön. Ezáltal a specifikusság jelenléte hozzájárulhat ahhoz, hogy az azzal érintett személyek számára a migráció alternatívája irrelevánsá váljon.

Emellett a marginális hatásokból a specifikus beruházások mértékére vonatkozó implikációk is kiolvashatók. Ugyan a házasságban élőkhez képest az egyedülállók és a partnerrel élők is mobilabbnak mutatkoznak, előbbieknél ez a hatás erőteljesebb, tekintve, hogy az intézményesítetlen párkapcsolat is igényel érdemi kapcsolatspecifikus beruházásokat a partnerektől. Ugyanez figyelhető meg a lakóhelyre vonatkozó változók kapcsán: a személytelenebb (tehát kevésbé idioszinkratikus) közegben élő nagyvárosiak még a kisvárosiaknál is nagyobb migrációs potenciállal bírnak.

6. Összegzés

Tanulmányunkban amellet érvelünk, hogy a specifikusság jelensége és a(z ország)specifikus beruházások meghozatala – akár akaratlagosan, akár akaratlanul – végigkíséri az emberi életet, s az elvándorlási hajlandóságot is befolyásolja. Az idioszinkrázia jelenléte pedig, ahogyan a gazdasági életben egy üzleti partnerrel, úgy a migrációban egy adott hellyel vagy országgal szemben alakít ki erős kötődést. Ennek részleteit elméleti síkon fejtettük ki, majd az ott megfogalmazott gondolatokat empirikus tesztek is alávetettünk. A vizsgálat eredményei összhangban voltak a feltevéseinkkel, megmutatva, hogy a specifikus beruházások jelenléte gyakran már a migráció lehetőségének a felmerülését is akadályozhatja. Ennek során azt nem állt módunkban tesztelni, hogy az egyes befolyásoló tényezőknél a hagyományos szempontok vagy a specifikusság magyarázata bizonyult-e döntőnek, vagy akár csak erősebbnek. Ez további kutatás tárgyát képezheti, mint ahogyan az is, hogy hipotéziseinket tényleges migrációra vonatkozó adatokon is teszteljük. Mindazonáltal az idioszinkrázia gazdaságtana – nem elvetve vagy felülírva a korábbi neoklasszikus érveket – elméleti szempontból fontos adalékokkal szolgált a migrációs hajlandóság, vagy éppen az immobilitás okainak megértéséhez.

Mindezzel arra is rámutattunk, hogy a specifikusság koncepciója– amelynek alkalmazhatóságát Williamson [1985] a gazdasági működés legkülönbözőbb szegmenseiben megmutatta már – az elvándorlás befolyásoló tényezőinek elemzésekor is sikerrel használható. Segítségével olyan szempontokat tudtunk a közgazdasági elméletbe emelni, amelyeknek korábban jobbra csak szociológiai magyarázatai voltak, illetve a standard közgazdasági megközelítések érveléséhez is új nézőpontokkal járultunk hozzá. Ezáltal egységes közgazdaság-tudományi keretbe helyeztünk több olyan megfigyelést, amelyek magyarázatára a migrációs irodalom korábban csak egymástól elszeparált megközelítésű és terminológiát használó válaszokkal szolgált.

Felhasznált irodalom:

- Arkes, H. R. és Blumer, C. (1985): „The Psychology of Sunk Cost” *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 35(1): 124-140.
- Ben-Porath, Y. (1980): „The F-Connection: Families, Friends, and Firms and the Organization of Exchange” *Population and Development Review* 6(1): 1-30.
- Carling, J., és Schewel, K. (2018): „Revisiting aspiration and ability in international migration” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6): 945-963.

- Coleman, J. S. (1988): „Social capital in the creation of human capital” *American Journal of Sociology* 94: S95-S120.
- DaVanzo, J. (1981a): „Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions” In: De Jong, G. F. és Gardner, R. W. (szerk): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. Pergamon Press, New York. 90-129.
- DaVanzo, J. (1981b): „Repeat Migration, Information Costs, and Location-Specific Capital” *Population and Environment*, 4(1): 45-73.
- European Commission (2012): *Eurobarometer 73.3 (Mar-Apr 2010)*. TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. GESIS Data Archive, Cologne, ZA5233 Data file Version 3.0.0. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11430>. Lekérdezve: 2018.08.20.
- Kérdőív: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=19170>. Lekérdezve: 2018.08.20.
- Adatbázis: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=47673>. Lekérdezve: 2018.08.20.
- Fouarge, D. és Ester, P. (2008): „How Willing are Europeans to Migrate? A Comparison of Migration Intentions in Western and Eastern Europe” In: Ester, P., Muffels, R., Schippers, J. és Wilthagen, T. (szerk): *Innovating European Labour Markets*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham. 49-71.
- Furubotn, E. G. és Richter, R. (2005): *Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Golovics, J. (2019a): „A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés” *Demográfia* 62(1): 95-141.
- Golovics, J. (2019b): „Migrációs statisztikák: kihívások és dilemmák” *Statisztikai Szemle* 97(10): 933-948.
- Granovetter, M. (1985): „Economic action and social structure: The problem of embeddedness” *American Journal of Sociology* 91(3): 481-510.
- Hámori, B. (1998): *Érzelmgazdaságtan. A közgazdasági elemzés kiterjesztése*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Haug, S. (2008): „Migration Networks and Migration Decision-Making” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(4): 585-605.
- Hirschman, A. O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. és Taylor, E. J. (1993): „Theories of International Migration: A Review and Appraisal” *Population and Development Review* 19(3): 431-466.
- Mike, K. (2008): „Kivonulás, tiltakozás és hűség az Európai Unióban. A specifikus beruházások jelentősége” *Századvég* 13(50): 79-106.
- Mike, K. (2012): „Hirschman Meets Williamson: Relationship-Specific Investment and Loyalty” *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 3(2): 55-81.
- Milgrom, P. és Roberts, J. (2005): *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mulder, C. H. és Wagner, M. (2012): „Moving after Separation: The Role of Location-specific Capital” *Housing Studies* 27(6): 839-852.
- Polanyi, M. (1962): *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Harper & Row, New York.
- Sik, E. (2018): „Migrációs burok és migrációs potenciál” In: Siskáné Szilasi, B. és Halász, L. (szerk): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolci Egyetem, Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc. 106-127.
- Sik, E. és Örkény, A. (2003): „A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa” In: Örkény, A. (szerk): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 188-200.
- Sik, E. és Szeitl, B. (2016): „Migrációs szándékok a mai Magyarországon” In: Blaskó, Zs. és Fazekas, K. (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 54-58.
- Simon, H. A. (1997): *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. Fourth Edition*. The Free Press, New York.

- Sjaastad, L. A. (1962): The Costs and Returns of Human Migration *Journal of Political Economy* 70(5): 80-93.
- Thaler, R. H. (2016): *Rendbontók: A viselkedési közgazdaságtan térnyerése*. HVG Zrt, Budapest.
- Williamson, O. E. (1985): *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Market, Relational Contracting*. Free Press, New York.
- Williamson, O. E. (1991): „Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives” *Administrative Science Quarterly* 36(2): 269-296.
- Williamson, O. E. (2007): „A tranzakciós költségek gazdaságtana: a szerződéses kapcsolatok irányítása” *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás* 2(2): 235-255.
- Wooldridge, J. M. (2010): *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data. 2nd ed.* MIT Press, Cambridge.
- Zaiceva, A. és Zimmermann, K. F. (2008): „Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe” *Oxford Review of Economic Policy* 24(3): 428–452.